

A FALFIRKÁTÓL AZ UTCAI MŰVÉSZETIG (A GRAFFITI PSZICHOLÓGIÁJÁRÓL)

Hárdi István

pszichiáter, pszichológus, a pszichológiai tudomány kandidátusa
ihardi@freemail.hu

Az utcán járva a legkülönfélébb képekkel találkozunk: reklámokkal, plakátokkal, hirdetésekkel, de közülük kitűnnek a graffitik. Már Néro császár korában a Domus Aureában, Pompeiben, valamint Közép-Amerikában, a maja Tikalban is találtak ilyen fali emlékeket (Phillips, 1996). A kifejezés őse a görög 'graphein' (írni), s innen származik az olasz 'sgrafito', amely eredetileg falba karcolt ábrázolást jelentett. Ebből alakította ki 1967-ben Robert Reisner a 'graffiti' fogalmát, amellyel az utcai falakra festékszóró spray-jel vagy más módon készített képeket jelölte. Később kibővítette a fogalmat mindenfajta ilyen tevékenységre (Trecek, 1998). E szerint ide tartozik a falfirkák minden formája, továbbá a sajátos betűk, díszek, figurális ábrák; bár ezeknek vannak közös elemeik, de az ilyenfajta tevékenység heterogén jellegű és okú.

Ma az egész világon rendkívül elterjedt a graffiti (Cooper – Sciorra, 1994; Ganz, 2004.; Waclawek 2011). A mai graffiti 1960-ban kezdődött Philadelphiában, 1970-ben ment át New Yorkba, ahol 1980-ban terjedt el. Legtöbbször magán hordozza az őt alkotó társadalmi csoport, kisebbség, etnikum problémáit, konfliktusait. Üzeneteknek is felfoghatók, amelyek másképp nem, vagy csak hiányosan kerülnek a köztudatba. Ezért ventill – lelki megnyitó – szerepük is lehet a közössé-

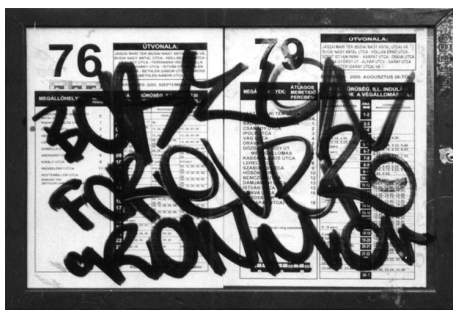
gi feszültségek levezetésében. Számos országban törvényeket hoztak a graffitik ellen, amelyeket jogellenesek tekintenek, mert megsértik a magántulajdont, amidőn kárt okozva az épületekben házak falát „fújják be”, és a falak letisztítása is komoly pénzbe kerül. Mind ezt *vandalizmusnak* minősítik, és rendőri erőket mozgósítanak ellene. Hazánkban például 2013-ban hat *Combino* villamost rongáltak meg, melyeket ki kellett vonni a forgalomból (URL1). A tehetségesebb graffitások munkáit reklámcélokra, dekorációként is használják, sőt belőlük művész is válhat. Ma már bőven vannak olyan művészek, akik ezen az úton keresik az érvényesülést.

Vitatható, hogy a mindenfajta vonalat vagy krikszkraksz *falfirkát* célszerű-e graffitinak nevezni. A firkák lehetnek egyszerűek vagy bonyolultak, gyakran szövevényes szerkezetűek. Legtöbbször kusza, kígyózó vonaltömeget látunk, amely szép fehér falakat piszkít be, vagy akár a közlekedési táblákat (például buszmegállónál) teszi olvashatatlaná (i. kép). Mindez könnyen átmehet a firkálót mozgató nyílt agresszióba: a plakátok letépésébe, szobrok rongálásába, trolibuszok üléseinek összefirkálásába, tönkretételébe. Az ilyen öncélú firkálást, ami pusztán a cselekvő közösségellenessége, destruktív, agresszív megnyilvánulása – nem nevezném graffitinak.

A falakon megjelenő *betűk* átmenetet képeznek a nevekhez, feliratokhoz. Eredetileg a nevet vagy álnevet illetik a *tag* kifejezéssel (az angol címke, cédula, függő stb. jelentéssel). Ezek hasonló, ismétlődő – legtöbbször nehezen vagy egyáltalán nem olvasható – szavak, szövegek, sőt szimbólumok.

Sokszor az egyszerűbb, vonalas szövegek jobban olvashatók, mint a dekoratívabbak, kidolgozottabbak. Itt is, mint egyéb ábrázolásnál, gyakran találkozhatunk sablonokkal, ismétlődő, sőt azonos ábrákkal. A szövegek tartalmuk szerint lehetnek pusztán névjelölések, azaz becenevek, rövidítések. Így fába vésvé megörökítik nevüket, a kilátótorony tővébe vagy a szobor talpazatába odafirkantják: *itt járt N. N.* ekkor és ekkor. Máskor érzéseket rögzítenek: ösmodellnek talán azt a fába vésett, nyíllal átlőtt, nevek kezdőbetűjével jelölt szívet kell tekintenünk, amely egy szerelmes fiatal érzelmeiről árulkodik. Természetesen megjelenhetnek a falakon indulatos vagy gúnyolódó szavak és mondatok, amelyekből megtudhatjuk, hogy *Ödön hüje* (sic!), *Benő barom*. Ismertek a különféle szellemeskedések: *Ödipusz hívd fel anyádat!*, vagy *Kinek a fia a maffia?* Nem ritkák az angol szövegek, néha obszcenitással fűszerezve, bőséges helyesírási hibákkal.

Ideológiai tartalmú jelek és szövegek utalnak például az anarchista beállítódásra, mint a *Semmi hatalmat senkinek!*. Böven akadnak társadalomkritikai, akár lázadást jelentő mondatok. A politikai tartalmak főként választások idején szaporodnak el, elsősorban pártok vagy vezető személyek ellen irányulnak, durva szövegekkel, képek torzításával, karikírozó megnyilvánulásokkal. Árulkodhatnak – a mindenkori rendszer elleni – politikai magatartásról, szélsőséges nézetekről, melyhez akár totalitárius szimbólumokat

1. kép • Agresszív firka az autóbusszmegállónál

(horogkereszt stb.) is odafirkálhatnak. Nemezebb célból is keletkezhetnek képek. Előfordulnak vallásos szövegek is, például: *Isten szeret téged...* New Yorkban a graffitizők megölt, balesetben elvesztett, AIDS-ben elhunyt társaik vagy ismerőseik emlékére készítettek graffitiket (Cooper – Sciorra, 1994). Sokan a szürke városképet, a házak monotonitását akarják megszüntetni, a modern „betonsivatagokat” festik be a *színes városért* gondolattal. Ilyen értelemben környezetvédőnek is vélik magukat.

A graffitik eredetileg saját területüket védő csoportok harcából születtek. A New York-i gettókban a színesbőrűek így jelölték meg hatókörük határait. Etológiából ismert, hogy már az állatok is a territoriális tereiket vizelettel vagy szagjelekkel jelölik meg. Az egyes csoportok vagy bandák szubkultúráját is tükrözik a szövegek. Az olvashatatlan aláírások, szavak üzenetekre vagy egymással zajló harcra is utalhatnak. Ugyancsak csoportokat képviselnek a sportok és zenekarok követői, például a Fradi vagy az MTK drukkerai.

Az **alagos ábrázolások** lehetnek portrék vagy egész figurák. Előbbiek sokszor karikatúra-elemekkel torzítottak. Nemegyszer félelmetes, sőt vad arcokkal is találkozhatunk. Itt is jellemző ugyanazon ábra vagy szöveg ismét-

lödése, például az egyik vidéki városban sokfelé találkozunk ugyanazzal a nevető fej sé-mával. Halálfej, ördögarc is sokszor előfordul.

A köznapi graffitik azonban nem a társadalom egészéről szólnak a társadalomnak, hanem – mint láttuk – kisebb csoportoknak vagy egyszerűen a festőnek önmagának – az önkifejezést szolgálja. A graffitizőknek ez a tevékenység az életet jelenti.

A munkák színvonala is sokféle lehet: a gyermeki, primitívától egészen a differenciált nívós, sőt művészi alkotásig. A graffiti világában a jobb képekről mint „műről” (*piece*) beszélnek a „mestermű” (*masterpiece*) nyomán. A magasabb teljesítmény szerzőiből művész is válhat. Sokan tiltakoznak a művészet és intézményei ellen. *Az én múzeumom az utca* – vallják. A graffitizők közül kikerült művészek stúdiók, kiállítások, múzeumok alkotói. A falra fújástól rátérnek más technikára, így a vászonra festésre, matricára, stencil alkalmazására. Beszélnek *neograffitiről*, *postgraffitiról* és *utcai művészetről* (*street art*) vagy *köztéri művészetről*. Ők a magas színvonal révén és az egész társadalomnak szóló mondanivalójukkal eltérnek az átlagostól. Jeles képviselőik akár világhíresek lehetnek, mint *Harald Oscar Nägeli*, *Keith Haring* és *Banksy*. Utóbbi ket-tőnek kiállítása volt Budapesten is (1982-ben, illetve 2012-ben). Nägeli Németországban a pálcaemberrel és más absztrakt, vonalas ábrákkal vált elismert művésszé. Keith Haring – mint sok más társa – New York földalattiján kezdett krétával rajzolgatni 1980 és 1985 között (Szipőcs, 1982). Rendkívüli pályát futott be, igen népszerű lett, számos kiállítása mellett saját üzletében festményeit, T-shirtöket és reklámtárgyakat árusított. Művei háttérben – például piktogramja, a *sugárzó bébi* – betegsége, homoszexualitása, szado-mazochisztikus beállítottsága állott. Korai halá-

lát *Szárnyas oltár* című képe is érzékeltette. Képein a kábítószeresek, az előítéletek ellen, a kisebbségek elnyomása és a rasszizmus (*apart-heid*) ellen harcolt.

Banksy (Leverton 2011, URL₂, Ellsworth-Jones, 2014) Bristolban született 1974-ben, apja fotómásoló technikus volt, ő mézárósnak tanult, de ezt hamar abbahagyta, és a graffitizés felé fordult. Már 1990–1994 között már mint graffitiművészről hallunk róla, elsősorban bristoli és londoni tevékenysége révén. 2002-ben Los Angelesben volt kiállítása, festményei, munkái nagy összegekért keltek el például a Sotheby’s akcióin. New York-i kiállítása mellett művei az USA több múzeumában is láthatók. Egyik tréfás ötlete volt a brit tízfontos bankjegy átalakítása, amelyen a királyné helyett Diana hercegné és a kibocsátó angol bank – *Bank of England* felirat helyett – *Banksy of England* szerepelt. A példányokat 100–200 fontos áron kapkodták el. Banksy hihetetlen mennyiségű munkái között szerepelnek befestett állatok is (például elefánt, tehén). Humoros és satirikus készségevel is kiemelkedik az átlag graffitizők közül, nemegy képén kitűnő *gegek* jelennek meg. Második könyvének *Existencializm* címet adta, az *egzisztencializmus* szóba a *stencilezés* kifejezést illesztette, ami műveinek jelentős részénél használt eszközre utalt (Ellsworth-Jones, 2014). Sikerei ellenére az utcán is tovább fest, ezek a legkülönfélébb szintűek, tehetség azonban kétségtelen. Nézete szerint a graffiti az „alsóbb néprétegek bosszúja”, ennek megfelelően munkái a szegénység, elnyomás, kétségbeesés, butaság ellen társadalomkritikával – az éppen aktuális hatalom ellen – szólnak. Kiléte mindmáig rejtély, még a róla szóló filmből sem derül ki, hogy tulajdonképpen ki ő, s mi is az igazi neve. Műveiről megszolanak a vélemények, egyfelől azokat van-

dalizmusnak minősítik, másfelől igazi művészetnek, s mesés árat fizetnek értük. Számos kitüntetésben, díjban is részesült.

Az értékesebb munkák átmenetet képeznek másfajta fali képek, a *murálok* felé. Utóbbiak azonban már nem oly spontánok, s akár megrendelésre, politikai, kereskedelmi és piaci célokra is készülhetnek. Gyakran szövegek is kísérik a képeket. A filmvilágból ismert *Angyal* emblémája is többször szerepel.

A **graffiti** múlandó: rendszerint átfestik, átfirkálják, vagy a fal letisztításával eltüntetik őket. A régiekre mindig újabb és újabb rétegek kerülnek. Időszakok, korok, helyek mennyiségi, minőségi és tartalmi hatással vannak rájuk. Számos városban nagy számban jelennek meg, például a berlini fal nyugati felén, a keletin, az egykori NDK-ban ez tilos volt. Amíg 1980-tól New Yorkban a készítőik népszerűségük csúcán voltak, addig például Párizsban a határozott fellépés és faltisztítás nyomán nagyon megritkultak. Megfigyelésem szerint a szexuális témák, aktok, genitáliák stb. ábrázolása régebben gyakoribb volt, mint mostanában, helyükbe agresszív tartalmak, durva szövegek kerültek.

Szobrok, újabban sírkövek, plakátok befestése, összefirkálása sajnos elég gyakori. Jól ismert a hétköznapiakból női portrékra szakáll vagy bajusz rajzolása, férfiak – főként politikai plakáton – eltorzítása, szöveggel való „kommentálása”.

Régi hagyományai vannak az **aszfalt művészeinek**, a járdára, az úttestre rajzolóknak. Még reprodukciók is megjelenhetnek az utcán, így ismert alkotások másolatai is szerepeltek már az aszfalton. Megecsik, hogy pénzszerzéssel, koldulással kötik össze. Örömet szereznek a *gyermekrajzversenyek*, amelyeken krétával felszerelt ifjú reménységek a betonon tevékenykednek.

A „nyilvános” – főként utcai – graffitiktól megkülönböztetik a „privát” vagy „titkos” formákat (Pietroiuști, 1989). Ez utóbbiak közé tartoznak a *toalett-költészet* produktumai, a *latrináliák*. Az ilyen helyiségek falát különféle versek, pornográf szövegek, perverz rajzok „díszíthetik”.

Mi a graffitik háttere, mozgatója? Először is érdemes foglalkozni a nagyközönség, a *társadalom hozzáállásával*. Amíg egyes szakkönyvek, közlemények a képek művészi tendenciáit hangsúlyozzák, a legtöbb ember és közösség ebben a tulajdon elleni károsítást látja. A törvények természetesen ezt a tevékenységet tiltják és büntetik. Ebből adódik, hogy az első, a legszembeötlőbb jellemzője a tilalom megszegése, az előírásokkal való szembenállás. Nevezhetnénk mindezek alapján a graffitit *a festészet kriminológiájának*, hisz tilalmat hág át, a társadalom periferiáján lévőktől származik, s az ilyen tendenciák szolgálatában áll. Ebben ismételtten tetten érhető a **graffitizók erőszaka, agresszivitása**. Ez a graffitik puszta elhelyezésében, tartalmában és formájában is megjelenik. A tiszta falak összefirkálása, bepiszkítása egyértelműen a kaotikus indulatok kifejezője.

Az alakokon gyakori a torzítás, nívósabb esetben karikatúra jelleg. Különösen a portréknál igaz ez: hatalmas szájjal, fogakkal, vérben forgó szemekkel. Társadalomellenes jelképek, obszcén szövegek s más durvaságok is ezt a tendenciát erősítik. A graffitik lehetnek a csoportos vagy egyéni *agresszió*, akár az aszocialitás kifejezői. Nem véletlen, hogy az egyik graffiti-könyv (Sciorra – Cooper, 1994) két fejezetben is foglalkozik az erőszakkal.

Üzennek a falak, ezért **kommunikációs oldalról** is foglalkoznak a graffitikkal, ahol a közlések állnak a kutatás középpontjában. Korábban már foglalkoztunk az üzenetkül-

dőkkel s az üzenetek formai tartalmi adataival, és láttuk az üzenetek fogadóinak, azaz a nagyközönségnek – sokszor jogos – negatív hozzáállását. A stilizált betűk szépségük ellenére nehéz olvashatósága vagy kibetűzhetetlensége a szerzők ambivalens, túlnyomóan aszociális mivoltára utal: közölni is meg nem is, megmutatni magát meg nem is. A plakátok, irányítótáblák olvashatatlaná tétele, esetleg közlési szándékaik elferdítése, ellentétbe fordítása (például politikai plakátoknál) egyértelműen az agresszív tendenciákat fejezi ki.

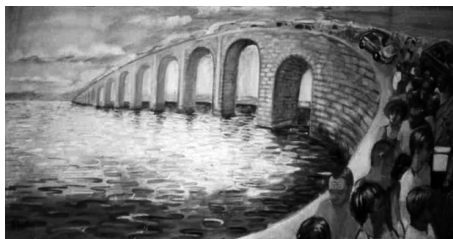
Mélylélektani oldalról a közlemények is említik a graffitik *anális, análszadisztikus* vonatkozásait. Elsősorban a falfirkáknál szembeötlő a szép új, frissen festett falak bepiszkítása, bemocskolása. Utalnak a faecessel való infantilis játéokra. Gyakori ez a latrináliáknál, miként ezt egy régi felirat is hirdette: *Itt a kincznek kebele, könyöködig nyúlj bele...* A portrékon *orális, orálszadisztikus megnyilvánulások* (nagy, fogas, nyitott száj, kegyetlen arc stb.) is észlelhetők, melyeket agresszív szövegek kísérhetnek. A graffitikben rejlő *infantilizmust* a fentiek mellett a legtöbb ábra szintje, gyermeki, játékos, ismétlődő jellege is alátámasztja.

A falfestők érzelmeire utal a szív, a szerelmi tárgy megjelenítése. Érzelmi-affektív világuknak katarikus élményt is nyújthat egy-egy ilyen alkalom. Ezt mások is (Rheinberg – Manig, 2004) megfigyelték. Mint két fiatal elmondta, munka közben nagy izgalmat éreznek, félnek, hogy rajtakapják és megbüntetik őket. Viszont, amikor elkészül a művük, jön a sikerélmény, megnyugodnak, s egyfajta kielégülést éreznek. Már ebből is következik a graffititevékenység jelentősége *a self, az én* számára: egyfajta önkifejezés, önmaga megjelenítése, az identitás erősítése. Ezt legjobban a nevek, álnevek, kezdőbetűik megörökítésén

látjuk. Az *Itt vagyok; Itt voltam; Itt voltunk* szindrómáról is szólnak. A jobb alkotásokban különösen kifejeződnek a *nárcisztikus és exhibíciós tendenciák*. Walter Schurian szerint (1992) egyesekből az üres betonfalak idegenség érzését, elidegenedést váltanak ki, másokból izolációt, s ezt a barátságtalan világot próbálják az ilyen tevékenységgel áttörni. A betűkben, a tágakben ennek ambivalenciája is erőteljesen tapasztalható: a feltűnő, dekoratív feliratok rendszerint nem olvashatók, rejtve mutatják magukat. Úgy fogalmazhatnánk ezt: *úgy mutatom meg magam, hogy nem mutatom meg...* Ebben is van támadás, polgárpukkasztás.

A **szociálpszichológia** segítségével sok mindent megtudhatunk a graffitikészítők világáról. Hazánkban is különféle csoportok foglalkoznak festékszórással. Mint említettük, például az USA-ban egyes színes bőrű gettólakók területiális és csoportküzdelmét, valamint társadalmi helyzetét tükrözték. Nem egyértelműen káros jelenségről van szó. Egyes jobb munkák néha talán társadalomkritikai megnyilvánulásoknak is felfoghatók. Így például a berlini fal nyugati oldalán lévő graffitik a vasfüggöny elleni tiltakozást fejezték ki, többszörösen rákerült a Szabadságszobor fényes alakja is. A keleti falon az akkori kelet-németországi szabadság hiányában viszont ilyenekkel nem találkozhattunk, hiszen a falat meg sem igen lehetett közelíteni. A graffitik nemegy művészt indítottak útjára, mint például a fent említett Nägeleit, Banksyt vagy az 1990-ben elhunyt Keith Haringet. Megmaradhattak a falfestés világában, vagy áttérhettek a „világot jelentő vászonra”, az utcai művészet, s az onnan kikerült művészek a művészettörténet részévé váltak.

Érdekes, hogy a graffitizók a tizenégytől huszonegy éves korig terjedő korosztályból s

2. és 3. kép • Képek a győri graffiti-kiállításról

főként fiúk közül (90,5%) kerülnek ki (Rheinberg–Manig 2003). Ezen felül nem találunk követőket. Vajon miért?

Már az előzőkből is kiderül, hogy nem egyértelműen negatív a graffitikészítés, tehát nem csak társadalomellenes, negatív tendenciákat tartalmaz. A legtöbb festésben is akad valamilyen pozitívabb jelenletre utaló, *önki-fejlesztési törekvés*. Sokszor – különösen a tehetségesebb falfestőknél – ezek a tevékenységek *a társadalomba való beilleszkedési kísérletek* lehetnek. A mondottak a serdülőkre is jellemzők. A jó alkotások kezdőbetűs aláírásai – akár a szerzők homályos névjelzéseivel, kódjaival stb. – utalnak a munkák személyi eredetére. Ez is tartalmazza a társadalomba való befo-

gadás igényét. A budapesti VIII. kerületben e célra táblákat állítottak fel, vagy a tököli börtönben a külső falak használatát engedélyezték a festékszóróknak. Győrben, 2002-ben a marcalvárosi aluljáróban több mint ezer négyzetméteren százhusz magyar és külföldi tehetség és művész graffitijaiban gyönyörködhetett a nagyközönség, amelyekre a város egy évig vigyázott (2. és 3. kép). Tehát megfelelő körülmények között e tevékenységet a közönség nem tiltja, sőt támogatja. S ez már a *graffititerápiát*, rehabilitációt, tehát reszocializációt, sőt művészetet is jelenthet.

Kulcsszavak: *falfirka, graffiti, utcai művészet, motivációk, mélylélektani szempontok*

IRODALOM

Cooper, Martha – Sciorra, Joseph (1994): *R.I.P. New York Spray Can Memorials*. Thames & Hudson, London

Ellsworth-Jones, Will (2014): *Banksy: az ember a fal mögött*. (ford. Bosnyák Edit) HVG Könyvek, Budapest

Ganz, Nicholas (2004): *Graffiti. Öt kontinens utcaművészete*. (ford.: T. Bíró Katalin.) Cartaphilus, Budapest

Hárdi István (2002): *Dinamikus rajzvizsgálat*. Medicina, Budapest

Leverson, Marc (2011): *Banksy. Myths & Legends*. Carpet Bombing Culture, UK

Phillips, Susan A. (1996): Graffiti. In: Turner, Jane (ed.): *The Dictionary of Art*. Vol. 13. Grove, 269.

Pietroiusi, Cesare M. (1989): Graffiti, Kritzelzeichnungen und ihre Umweltinteraktion. In: Schuster, Martin – Woschek, Bernard P. (Hrsg.): *Nonverbale Kommunikation durch Bilder*. Verlag für Angewandte

Psychologie, Stuttgart, 183.

Rheinberg, Falko – Manig, Yvette (2003): Was macht Spass am Graffiti-Sprayen? Eine induktive Anreizanalyse. *Report Psychologie*, 4, 222–234. • <http://www.ecem2007.psych.uni-potsdam.de/people/rheinberg/files/Graffiti3.pdf>

Schurian, Walter (1992): *Kunst im Alltag*. Verlag für Angewandte Psychologie, Stuttgart

Szipócs Krisztina (2008): *Keith Haring*. Ludwig Múzeum, Budapest

Treack, van Bernhard (1998): *Graffiti Lexikon*. (Völlig überarb. Neuausgabe) Schwarzkopf & Schwarzkopf, Berlin

Waclawek, Anna B. (2011): *Graffiti and Street Art*. Thames & Hudson, London

URL: http://index.hu/belfold/budapest/2013/01/26/hat_combinot_rongaltak_meg

URL2: <http://en.wikipedia.org/wiki/Banksy>